سیّد مسعود حسن رضوی ادیب

(کتابیات)

ڈاکٹر طاہر تونسوی

مقتدرہ قومی زبان ۰ اسلام آباد

۱۹۸۶ء

سیّد مسعود حسن رضوی ادیب

(کتابیات)

پمفلٹ نمبر ۵۹

مشاہیر اردو سلسلہ نمبر ۴

طبعِ اوّل : ۱۹۸۶ء

طابع : پیپ بورڈ پرنٹرز لمیٹڈ ،
راولپنڈی

ناشر : ڈاکٹر وحید قریشی
(صدر نشین)
مقتدرہ قومی زبان
مکان نمبر ۱۰ ، گلی نمبر ۳۲ ،
سیکٹر ایف ۱/۸ ،
اسلام آباد

سیّد مسعود حسن رضوی ادیب

(کتابیات)

ڈاکٹر طاہر تونسوی

مقتدرہ قومی زبان ۰ اسلام آباد
۱۹۸۶ء

مختصر سوانحی خاکہ

اصل نام : محمد مسعود جو بعد میں مسعود حسن ہوگیا
تخلص : ادیب
تاریخ پیدائش : ۲۹ر جولائی ۱۸۹۳ء مطابق ۱۵ محرم ۱۳۱۱ھ بہرائچ
اصل وطن : نیوتنی ضلع اناؤ
تاریخ وفات : ۲۹ر نومبر ۱۹۷۵ء رات پونے نو بجے بروز ہفتہ، لکھنؤ
تعلیم : بی-اے کے بعد انگریزی ادبیات میں داخلہ لیا اور ایک سال تک پڑھتے رہے مگر بیمار ہو جانے کے سبب امتحان نہ دے سکے۔ ایل ٹی کی سند حاصل کی۔ ایم-اے فارسی کا امتحان اول درجے میں پاس کیا۔

اعزازات

۱- اُردو ڈرامہ اور اسٹیج پر ساہتیہ اکیڈیمی کا نشان امتیاز اور پانچ ہزار روپے کا چیک ۱۳ر فروری ۱۹۶۰ء بدست پنڈت جواہر لال نہرو
۲- یونیورسٹی گرانٹس کمیشن کی طرف سے یکم اگست ۱۹۶۳ء سے ۳۱ر جولائی ۱۹۶۶ء تک لکھنؤ یونیورسٹی میں شعبۂ فارسی کے ریسرچ پروفیسر کا تقرر۔
۳- ۱۰ر اپریل ۱۹۶۹ء کو صدر جمہوریہ ڈاکٹر ذاکر حسین کی طرف سے فارسی کی مسلمہ قابلیت اور علمی شغف کے لیے سب سے بڑا اعزاز سرٹیفکیٹ آف آنر (سند اعزاز)

خلعت اور تین ہزار روپے سالانہ کا مستقل وظیفہ

۴۔ ۲۱ راپریل ۱۹۷۰ء کو صدر جمہوریہ شری وی وی گری کی طرف سے "پدم شری" کا خطاب و اعزاز

۵۔ ۴ ار اپریل ۱۹۷۲ء کو حکومت اتر پردیش کی طرف سے ادبی خدمات کے صلے میں پانچ ہزار روپے کا خاص انعام اور سند

۶۔ دسمبر ۱۹۷۲ء میں اتر پردیش اُردو اکیڈمی کی طرف سے "اسلاف میر انیس" پر دو ہزار روپے کا انعام

مصروفیات

۱۔ مبصر کیٹلاگ ڈیپارٹمنٹ محکمہ تعلیمات، الہ آباد ۱۹۱۸ء تا ۱۹۲۲ء

۲۔ معلّم گورنمنٹ ہائی سکول فتح گڑھ ۱۹۲۲ء (صرف چالیس دن)

۳۔ جونیئر لیکچرار اُردو، لکھنؤ یونیورسٹی ۱۹۲۲ء (آواخر)

۴۔ لیکچرر فارسی، لکھنؤ یونیورسٹی ۱۹۲۴ء

۵۔ سینئر لیکچرر اُردو ۱۹۲۷ء

۶۔ فارسی کے ریڈر اور فارسی و اُردو کے صدر شعبہ، لکھنؤ یونیورسٹی ۱۹۳۰ء

۷۔ پروفیسر شعبہ اُردو فارسی ۱۹۵۳ء

۸۔ ریٹائرمنٹ ۱۵ جون ۱۹۵۴ء

۹۔ شعبہ فارسی میں ریسرچ پروفیسر ۱۹۶۳ء تا ۱۹۶۶ء

سید مسعود حسن رضوی نے بحیثیت نقاد، محقق، ماہرِ انیسیات اور واجد علی شاہ پر کام کرنے کے حوالے سے شہرت پائی۔ خاص طور پر اُردو ڈرامے پر تحقیق کے سلسلے میں انہوں نے خاصا کام کیا۔ اُنیس کے مرثیوں کے متن درست کیے۔ ہماری شاعری، لکھنؤ کا عوامی اسٹیج اور لکھنؤ کا شاہی اسٹیج ان کی معروف کتب ہیں۔

مسعود حسن رضوی کا تعلق نیشاپوری سادات کے ایک خاندان سے تھا جو ہجرت کر کے اودھ میں ضلع اناؤ کے قصبہ نیوتنی میں آباد ہو گیا۔ ان کے والد حکیم مرتضیٰ حسین رضوی طبابت کرتے تھے وہ بے حد

غیر معتدل اور جنون آمیز شخص تھے اور ان پر اکثر دورے پڑتے تھے۔ ان کا انتقال چالیس سال کی عمر میں ۲۸ دسمبر ۱۹۰۳ء کو ہوا۔ اس وقت مسعود حسن رضوی کی عمر صرف دس سال تھی اور یوں وہ اوائل عمر ہی میں باپ کے سائے سے محروم ہو گئے۔ خاص بات یہ ہے کہ ان کے والد نے کوئی خاص جائیداد بھی نہ چھوڑی۔ ان کی والدہ ہاشمی بیگم نے بڑی جانفشانی سے ان کی تعلیم و تربیت کا بندوبست کیا مگر خانگی حالات کی بنا پر وہ تعلیم کا سلسلہ جاری نہ رکھ سکے اور انھیں چھوٹی موٹی ملازمتیں کرنا پڑیں۔ ۱۹۰۸ء میں وہ مڈل کا امتحان پاس کر کے لکھنؤ آ گئے اور ۱۹۱۳ء میں میٹرک کا امتحان پاس کرنے کے بعد افیون کے محکمے میں ملازمت کر لی۔ کچھ دن بعد تیس روپے ماہوار پر لکھنؤ کچہری میں نقل نویس مقرر ہوئے۔ چونکہ انھیں پڑھنے کا بہت شوق تھا اس لیے کیننگ کالج لکھنؤ میں داخلہ لے لیا۔ بیماری کی وجہ سے تعلیم کا سلسلہ منقطع کرنا پڑا اور پھر ملازمت کر لی البتہ پڑھنے کا سلسلہ جاری رہا اور بالآخر وہ ۱۹۲۴ء میں لکھنؤ یونیورسٹی سے متعلق ہو گئے۔ لکھنؤ میں ان کی صلاحیتوں کو اور جلا ملی۔ یہاں ان کے تعلقات صفی لکھنوی، ثاقب لکھنوی، عزیز، آرزو لکھنوی، یگانہ چنگیزی، مرزا ہادی رسوا، مرزا محمد عسکری، چکبست، منشی پریم چند اور علمائے فرنگی محل سے استوار ہوئے اور ان کا شمار بھی لکھنؤ کی ممتاز شخصیات میں ہونے لگا۔ مسعود حسن رضوی نے ۱۹۲۶ء میں شادی کی ان کے سسر حکیم سید محمد اصغر جعفری کرمان کے صوفی شاعر نعمت اللہ ولی کی اولاد میں تھے۔ ان کی بیگم تعلیم یافتہ خاتون تھیں اور انھوں نے انگریزی بھی پڑھ رکھی تھی۔ شاعرہ بھی تھیں اور حزیں تخلص کرتی تھیں۔ انیس کی دلدادہ تھیں اور انھیں کلامِ میر انیس پر غیر معمولی عبور تھا۔

ان کا ذاتی کتب خانہ نایاب و نادر کتابوں کا خزینہ تھا اسی کتب خانے کی وجہ سے راجا صاحب آف محمود آباد، سجاد حیدر یلدرم، سر جادو ناتھ سرکار، علامہ عبداللہ یوسف علی اور حسرت موہانی سے ان کے مراسم قائم ہوئے۔

۱۹۳۳ء میں مسعود حسن رضوی نے ایران و عراق کا سفر کیا اور کئی اہم کتابیں ہمراہ لائے۔ لاہور میں قیام کے دوران پنڈت برج موہن دتاتریہ کیفی کی ہمراہی میں حضرت علامہ اقبال سے بھی ملاقات کی۔

اوائل عمر ہی سے مسعود حسن رضوی دردِ سر کے مریض بن کر رہ گئے تھے وفات تک یہ دردِ سر ان کے ساتھ رہا۔ ۲۳ اکتوبر ۱۹۶۹ء کو دل کا دورہ پڑنے سے ان کی بیوی کا انتقال ہو گیا۔ فروری ۱۹۷۵ء میں ان کے داماد ڈاکٹر مسیح الزماں قلبی دورے کی وجہ سے وفات پا گئے۔ مسعود حسن رضوی یہ صدمے برداشت نہ

کر سکے اور بیمار پڑ گئے اور چار مہینے رہنے کے بعد انتقال کیا۔

۱۹۵۴ء میں یونیورسٹی کی ملازمت سے ریٹائر ہونے کے بعد ۱۹۷۵ء تک پورے اکیس سال مسعود حسن رضوی نے تصنیف و تالیف میں زندگی گزاری۔ ان کی ایک عمر کی تحقیق "سلطان عالم واجد علی شاہ" ان کی وفات کے بعد شائع ہوئی۔

مسعود حسن رضوی نے بھرپور علمی و ادبی زندگی گزاری اگرچہ وہ ہمہ وقت تحقیقی کاموں میں مصروف رہتے تھے تاہم کئی علمی و ادبی جماعتوں سے بھی منسلک رہے۔ وہ بعض یونیورسٹیوں کی ایگزیکٹو کونسلز کے ممبر رہے۔ مسلم اکیڈمی لکھنؤ اور انجمن اُردو لکھنؤ کے عہدہ دار رہے۔ ان کی خواہش تھی کہ اُنیس کی صد سالہ تقریبات ان کی زندگی میں ہوں مگر یہ خواہش پوری نہ ہو سکی لیکن اس سلسلے میں انھوں نے خاصا کام کیا اور یادگار اُنیس کمیٹی کے خازن رہے۔

جامعہ علی گڑھ کے جلسہ تقسیمِ اسناد پر ۳ مئی ۱۹۶۵ء کو صدارتی خطبہ دیا۔

ابتدائی مطبوعہ تحریریں

مسعود حسن رضوی نے ۱۹۱۷ء میں جب انگریزی ادبیات میں داخلہ لیا تو انگریزی کے تین رومانی شاعروں شیلے، کیٹس اور کولرج کا تقابلی مطالعہ کیا۔ اس مضمون کو ان کے پروفیسروں نے بڑا پسند کیا۔ اسی دوران وہ انگریزی سے اُردو کی طرف متوجہ ہوئے۔ شاعری بھی شروع کی لیکن پھر نظم کی بجائے اپنے لیے نثر کا میدان منتخب کیا۔ ۱۹۱۸ء میں انہوں نے ٹینی سن کی نظم "اینک آرڈن" کا ترجمہ کیا جو ۱۹۲۰ء میں امتحانِ وفا کے نام سے شائع ہوا۔

ان کا پہلا انگریزی مضمون "THE CULTURAL VALUE OF URDU" لکھنؤ یونیورسٹی جرنل کے مئی ۱۹۲۳ء کے شمارے میں شائع ہوا۔ ان کا پہلا اُردو مضمون "شعر" لکھنؤ یونیورسٹی کے جرنل کے فروری ۱۹۲۴ء کے شمارے میں چھپا۔

قلمی آثار مطبوعہ کتب (تصانیف و تالیفات)

۱۔ امتحانِ وفا یونانی دواخانہ پریس آلہ آباد ۱۹۲۰ء

۲۔	دبستانِ اُردو	نیشنل پریس الہ آباد ۱۹۲۵ء
۳۔	ہماری شاعری	طبع اوّل، انجمن اُردو اورنگ آباد (دکن) ۱۹۲۷ء
		طبع دوم وسوم، نظامی پریس وکٹوریہ سٹریٹ لکھنؤ ۱۹۲۹ء، ۱۹۳۵ء
		چہارم تا ہفتم، مطبع نول کشور لکھنؤ ۱۹۴۴ء، ۱۹۵۳ء، ۱۹۵۶ء، ۱۹۵۹ء۔
		ہشتم تا چہاردہم، کتاب نگر دین دیال روڈ، لکھنؤ، ۱۹۶۲، ۱۹۶۱، ۱۹۶۴،
		۱۹۶۷، ۱۹۷۱، ۱۹۷۴، ۱۹۷۶، ۱۹۷۹ء۔
		پنج دہم، پاپولر پبلشنگ ہاؤس چوک اردو بازار لاہور، ۱۹۸۶ء
۴۔	فرہنگِ امثال	طبع اوّل، دوم، شانتی پریس الہ آباد، ۱۹۲۸ء، ۱۹۳۸ء
		سوم، کتاب نگر، لکھنؤ، ۱۹۵۸ء
۵۔	مجالسِ رنگیں	نظامی پریس لکھنؤ، ۱۹۲۹ء
۶۔	فیضِ میر	طبع اوّل، کتاب گھر لکھنؤ، ۱۹۲۹ء
		طبع دوم، نسیم بک ڈپو لکھنؤ، ۱۹۶۴ء
۷۔	نظامِ اُردو	طبع اوّل، یونائیٹڈ انڈیا پریس لکھنؤ، ۱۹۳۱ء
		دوم، اتر پردیش اُردو اکیڈمی لکھنؤ، ۱۹۷۹ء
۸۔	رُوحِ انیس	طبع اوّل، انڈین پریس الہ آباد، ۱۹۳۱ء
		دوم تا پنجم، کتاب نگر لکھنؤ، ۱۹۵۶ء، ۱۹۶۴ء، ۱۹۶۸ء، ۱۹۷۲ء
		ششم، الادب، لاہور، ۱۹۷۹ء
۹۔	جواہرِ سخن	ہندوستانی اکیڈمی الہ آباد، ۱۹۳۹ء
۱۰۔	شاہکارِ انیس	نظامی پریس لکھنؤ، ۱۹۴۳ء
۱۱۔	فائز دہلوی اور دیوانِ فائز	طبع اوّل، انجمن ترقی اُردو، علی گڑھ، ۱۹۴۶ء
		طبع دوم، انجمن ترقی اُردو، دہلی، ۱۹۶۵ء
۱۲۔	متفرقاتِ غالب	طبع اوّل، رضا لائبریری رام پور، ۱۹۴۷ء
		طبع دوم، کتاب نگر لکھنؤ، ۱۹۶۹ء

۱۳۔ اُردو زبان اور اس کا رسم الخط — طبع اوّل، دانش محل لکھنؤ، ۱۹۴۸ء
طبع دوم، کتاب گھر لکھنؤ ۱۹۶۱ء

۱۴۔ آبِ حیات کا تنقیدی مطالعہ — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۴ء، ۱۹۶۴ء

۱۵۔ لکھنؤ کا شاہی اسٹیج — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۷ء، ۱۹۶۸ء

۱۶۔ رزم نامۂ انیس — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۷ء

۱۷۔ تذکرۂ نادر — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۷ء

۱۸۔ فسانۂ عبرت — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۷ء

۱۹۔ لکھنؤ کا عوامی اسٹیج — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۸ء، ۱۹۶۸ء

۲۰۔ اُردو ڈرامہ اور اسٹیج — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۸ء، ۱۹۶۸ء

۲۱۔ آئینۂ سخن — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۹ء

۲۲۔ گلشن سخن — انجمن ترقی اردو علی گڑھ ۱۹۶۵ء

۲۳۔ ایرانیوں کا مقدس ڈرامہ — نسیم بک ڈپو لکھنؤ ۱۹۶۶ء

۲۴۔ قواعد کلیہ بھاکھا — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۶۸ء

۲۵۔ اندر سبھا — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۶۸ء

۲۶۔ شاعرِ اعظم انیس — یادگارِ انیس کمیٹی لکھنؤ ۱۹۶۹ء

۲۷۔ نگارشاتِ ادیب — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۶۹ء

۲۸۔ اسلافِ میر انیس — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۷۰ء

۲۹۔ شرح طباطبائی اور تنقید کلام غالب — کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۷۴ء

۳۰۔ سلطانِ عالم واجد علی شاہ — میر اکیڈمی لکھنؤ ۱۹۷۴ء

۳۱۔ انیسیات — طبع اوّل، اتر پردیش اُردو اکیڈمی لکھنؤ ۱۹۷۶ء
طبع دوم، مکتبہ الطاہر کراچی ۱۹۸۰ء

مضامین و مقالات

(الف) ادبیات

۱۔ شعر — لکھنؤ یونیورسٹی جرنل، فروری ۱۹۲۴ء

۲۔ ایک استفسار کا جواب (دو شعروں کی تشریح) — نیرنگ، رام پور مارچ ۱۹۲۹ء

۳۔ میر کی ایک اور تصنیف — مکتبہ حیدرآباد، اگست، ستمبر ۱۹۲۹ء

۴۔ کلام کلیم — ادب لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۲۹ء

۵۔ رفع اشتباہ — روزنامہ حقیقت لکھنؤ ۱۶ اکتوبر ۱۹۲۹ء

۶۔ آثار ادبیہ (مسلسل بارہ اقساط) — ادب لکھنؤ، جنوری تا دسمبر ۱۹۳۰ء

۷۔ اُردو کی دو نایاب کتابیں — ادب لکھنؤ، جولائی ۱۹۳۰ء

۸۔ مثنوی اسرار محبت — اُردو اورنگ آباد، جولائی ۱۹۳۱ء

۹۔ رنگین کی اصلاحیں — ہیوٹ ہوسٹل میگزین، دسمبر ۱۹۳۱ء

۱۰۔ ڈاکٹر اسپرنگر کی فہرست کتب خانۂ اودھ — مشمولہ یادگار شعرا ۱۹۳۱ء

۱۱۔ شہر آشوب۔ ایک صنف سخن — لکھنؤ یونیورسٹی جرنل سالنامہ ۱۹۳۳ء، نقوش لاہور، مئی ۱۹۶۵ء نگار کراچی، اصناف شاعری نمبر، سالنامہ ۱۹۶۷ء

۱۲۔ فرزدق کا مشہور قصیدہ امام زین العابدین کی مدح میں اور اس کا فارسی و اُردو منظوم ترجمہ — حقائق لکھنؤ، دسمبر ۱۹۳۴ء

۱۳۔ دیوان افسوس ایک قدیم نسخہ — شاہکار لاہور، سالنامہ ۱۹۳۶ء

۱۴- سیرت امیر مینائی (پیش نامہ) مقدمہ کتاب مصنفہ ممتاز علی آہ ۱۹۴۱ء

۱۵- تحفۃ الہند (اورنگ زیب خطبۂ صدارت آل انڈیا اورینٹل کانفرنس (شعبہ اُردو)
کی ہندوستانی ادبیات میں دلچسپی) ناگ پور ۱۹۴۶ء

۱۶- نصیر الدین حیدر بادشاہ شاعر اُردو الہ آباد جولائی ۱۹۴۷ء
لکھنؤ کی غیر مطبوعہ غزل

۱۷- ناسخ کا تیسرا دیوان۔ شاعر آگرہ، مارچ ۱۹۵۰ء
آزاد کے بعد بیانوں کی تصدیق

۱۸- اُردو کا پہلا واسوخت معاصر پٹنہ ۲۰ جون ۱۹۵۱ء

۱۹- اُردو کی دو کمیاب کتابیں کتابی خبریں لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۵۸ء

۲۰- مرثیہ زوال سرنگاپٹم ہماری زبان علی گڑھ یکم اگست ۱۹۶۰ء
کے متعلق

۲۱- گل بکاؤلی کا ایک اور قصہ ہماری زبان علی گڑھ یکم فروری ۱۹۶۱ء

۲۲- اُردو میں سائنس کے ہماری زبان علی گڑھ ۱۵ رمئی ۱۹۶۱ء
اولین کارنامے

۲۳- خطبۂ صدارت جلسہ تقسیم مطبوعہ ۳ رمئی ۱۹۶۵ء
اسناد جامعہ علی گڑھ

۲۴- کلیات میر حسن کا ایک آج کل، دہلی مارچ ۱۹۶۶ء
معلوماتی مطالعہ

۲۵- امیر مینائی کی دو نایاب کتابیں ہماری زبان علی گڑھ، ۲۲ ستمبر ۱۹۶۶ء

۲۶- شاہان اودھ کا مشمولہ نذر ذاکر، دلی ۱۹۶۸ء
علمی و ادبی ذوق

۲۷- علامہ کیفی اور صنف غزل ہماری زبان علی گڑھ، ۱۵ راگست ۱۹۶۸ء

۲۸- میر ضاحک کا گمشدہ دیوان نیا دور لکھنؤ، جولائی ۱۹۶۹ء

۲۹۔ میر کی کہانی میر کی زبانی — مشمولہ حدیث میر، لکھنؤ ۱۹۷۰ء، نقوش میر تقی میر (۲) نومبر ۱۹۸۰ء
مشمولہ حدیث میر، لکھنؤ ۱۹۷۰ء

۳۰۔ انتخاب غزلیاتِ میر — مشمولہ حدیث میر، لکھنؤ ۱۹۷۰ء

(ب) تنقیدی مقالات

۳۱۔ اُردو شاعری پر اعتراض کی نظر اور تحقیق کی نگاہ — اُردو اورنگ آباد، جولائی ۱۹۲۶ء

۳۲۔ کیا اُردو شاعری تقلیدی اور غیر فطری ہے — اُردو اورنگ آباد، اکتوبر ۱۹۲۷ء

۳۳۔ نوحۂ بسمل پر ایک نظر — نیرنگ، رام پور، جولائی ۱۹۲۹ء

۳۴۔ اُردو شاعری کا زریں عہد — علی گڑھ میگزین، دسمبر ۱۹۳۲ء

۳۵۔ حکمت اور شاعری — جہانگیر (نظام نمبر) اکتوبر ۱۹۳۴ء

۳۶۔ میر اور نظیر کا ایک ایک ہم مضمون قطعہ، ایک تقابلی جائزہ — نگار لکھنؤ، نومبر ۱۹۳۶ء

۳۷۔ میر کا ایک شعر اور حشویات — کلیم دہلی، نومبر ۱۹۳۶ء

۳۸۔ مرزا یگانہ کا ایک شعر اور حضرت بیخود کی اصلاح — فردوس لکھنؤ، فروری ۱۹۳۷ء

۳۹۔ اختصار، ایجاز، اطناب، مساوات۔ ایک تنقیدی بحث — فردوس لکھنؤ، مئی ۱۹۳۷ء

۴۰۔ یاد چکبست — مشمولہ مجموعہ مضامین مرتبہ آنند نرائن ملا

۴۱۔ حالی اور پیروی مغربی — خیام لاہور، ۸ ستمبر ۱۹۴۶ء

۴۲۔ حالی اور پیروی مغربی — خیام لاہور، سالنامہ ۱۹۴۷ء

۴۳- غزل کا مزاج — فن وشخصیت بمبئی، غزل نمبر مارچ ۱۹۷۸ء

(ج) تحقیقی مضامین

۴۴- حضرت میر کی اولاد — ادب لکھنؤ دسمبر ۱۹۳۰ء

۴۵- صنف غزل پر ایک تحقیقی نظر — نگار لکھنؤ، فروری، مارچ ۱۹۴۶ء

۴۶- بکاؤلی اور گل بکاؤلی — ہماری زبان علی گڑھ، یکم اپریل ۱۹۶۰ء

۴۷- آثارالصنادید اور حالی — ہماری زبان علی گڑھ، ۱۸ر اگست ۱۹۶۰ء

۴۸- اعظم الدولہ سرور کے تذکرۂ شعراء کا سال ترتیب — ہماری زبان علی گڑھ، ۸ر اکتوبر ۱۹۶۰ء

۴۹- شاہ مبارک آبرو — ہماری زبان علی گڑھ، ۲۲ر اکتوبر ۱۹۶۰ء

۵۰- آتش کا مذہب سراج الحق کی جدید تحقیق کی روشنی میں — نگار لکھنؤ ۱۹۶۱ء

۵۱- مول چند کا شاہنامۂ اردو — ہماری زبان علی گڑھ، ۸ر ستمبر ۱۹۶۲ء

۵۲- فارسی اور اردو کا ایک فرانسیسی ادیب اور شاعر — ہماری زبان علی گڑھ، ۲۲ر ستمبر ۱۹۶۲ء

۵۳- شہید شاگرد ناسخ اور ان کا غیر مطبوعہ دیوان — مشمولہ نگارشات ادیب کتاب نگر لکھنؤ، ۱۹۶۹ء

۵۴- میر حسن کے بیٹے — ہماری زبان علی گڑھ، ۸ مارچ ۱۹۶۷ء

(د) لسانیات وقواعد زبان

۵۵- سارے ہندوستان کی ایک زبان ــ کیا اردو اور ہندی دو زبانیں ہیں؟ — لکھنؤ یونیورسٹی جرنل، دسمبر ۱۹۲۲ء

۵۶۔ اُردو کے منظوم لغت — خیابان لکھنؤ، جنوری ۱۹۲۷ء

۵۷۔ میر انیس کے کلام میں صنعتوں کا استعمال — زمانہ کانپور، مئی ۱۹۲۸ء

۵۸۔ اُردو زبان کے لغت — ہندوستانی الہ آباد، جنوری ۱۹۳۱ء

۵۹۔ اُردو زبان میں فارسی ترکیبیں — الناظر، لکھنؤ، مئی ۱۹۳۳ء

(یہی مضمون بعد میں لکھنؤ کا عوامی اسٹیج (صد ۱۰۰-۱۰۶) طبع دوم میں بعنوان "اندر سبھا کی زبان" شائع ہوا ہے)

۶۰۔ اُردو زبان اور اس کا رسم الخط — خطبۂ صدارت شعبہ اُردو، آل انڈیا اورینٹل کانفرنس، ناگ پور ۱۹۴۶ء

۶۱۔ غنڈا یا گنڈا — قومی آواز لکھنؤ اگست ۱۹۶۲ء

۶۲۔ میر عشق اور اصلاح زبان — نیا دور لکھنؤ اگست ۱۹۶۲ء

۶۳۔ رسالہ قافیہ از علاء الدین محمود الحسینی — مشمولہ نذر عرشی ۱۹۶۵ء

۶۴۔ تاج اللغات — ہماری زبان علی گڑھ، فروری ۱۹۶۶ء

۶۵۔ غازی الدین حیدر اور علم لغت — نیا دور لکھنؤ، مارچ ۱۹۶۷ء

۶۶۔ لفظ خلفشار اور کاہلا کی تحقیق — ہماری زبان علی گڑھ، ۱۵ مئی ۱۹۷۱ء

(ح) غالبیات

۶۷۔ مرزا غالب کا کچھ غیر مطبوعہ کلام اور اس کی شانِ نزول — الناظر، لکھنؤ، دسمبر ۱۹۳۴ء

۶۸۔ قتیل اور غالب مصنفہ سید انور علی فرید آبادی پر تبصرہ — غیر مطبوعہ

۶۹- مرزا غالب کی ایک ہنگامہ خیز مثنوی — زمانہ کانپور مارچ، اپریل ۱۹۴۶ء

۷۰- غالب کے دو تعزیت نامے اور چنا جان — ماہِ نو کراچی، فروری ۱۹۴۹ء

۷۱- غالب کے حالات میں پہلا مضمون — مشمولہ احوالِ غالب مرتبہ مختارالدین احمد علی گڑھ ۱۹۴۹ء

۷۲- خطوط مشاہیر بنام ولایت عزیز صفی پوری شاگردِ غالب — مشمولہ عیارِ غالب مرتبہ مالک رام، دِلّی، فروری ۱۹۶۹ء

۷۳- شرح طباطبائی اور تنقیدِ کلامِ غالب — فروغِ اُردو لکھنؤ غالب نمبر ۱۹۶۹ء

۷۴- فکرِ غالب — غالب کے شعر کی شرح — کتاب لکھنؤ، مارچ ۱۹۶۹ء

۷۵ مرزا غالب تب اور اب — کتاب لکھنؤ، اپریل ۱۹۶۹ء

۷۶- غالب کے ایک قصیدے پر واجد علی شاہ کا عطیہ — ہماری زبان علی گڑھ، ۲۲ ستمبر ۱۹۷۱ء، تحریر نئی دہلی (۱،۸) جنوری، مارچ ۱۹۷۴ء

۷۷- غالب کا ایک فارسی خط — تحریک دہلی، مئی ۱۹۷۲ء

۷۸- غالب کا ایک خط اور غالب کے نام دو خط — نیا دور لکھنؤ، ۲۶ جنوری ۱۹۷۴ء

(د) عزاداری، مرثیہ اور مرثیہ گو شعرا

۷۹- ایران میں مرثیہ گوئی کی ابتدا اور چند مشہور مرثیہ گو — مشمولہ روداد ادارہ معارف اسلامیہ لاہور ۱۹۳۸ء

۸۰- عزاداران حسین کے دو سلام — سرفراز لکھنؤ، یکم محرم ۱۳۶۷ھ

۸۱- قطب شاہی دور کی عزاداری ایک مورخ کا چشم دید بیان — نظامی جنتری ۱۹۴۲ء

۸۲- قاچاری عہد میں ایران کی عزاداری — پیام اسلام لکھنؤ، دسمبر ۱۹۴۶ء

۸۳- ایران میں اعزاداری اور مرثیہ گوئی صفوی عہد سے پہلے — پیام اسلام لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۴۸ء، ماہنامہ انیس لاہور، اکتوبر ۱۹۴۹ء

۸۴- ایران کی محرمی شبیہیں یا تعزیے — سرفراز لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۴۸ء

۸۵- حیدری مرثیہ گو اور کریم الدین کا بے بنیاد بیان — نیا دور لکھنؤ اگست ۱۹۶۳ء

۸۶- کرم علی مرثیہ گو — تحریر نئی دہلی، جنوری، مارچ ۱۹۶۷ء

۸۷- مسکین مرثیہ گو — آج کل نئی دہلی ۱۹۶۷ء

۸۸- تاریخ مرثیہ کا ایک باب۔ عہد محمد شاہ (۱۱۳۱-۱۱۶۱ھ) — مشمولہ ارمغان مالک حصہ اوّل، نئی دہلی ۱۹۷۱ء

۸۹- مراثیٔ ریختہ — تحریر نئی دہلی (۵-۲) اپریل، جون ۱۹۷۱ء

۹۰- دیگر مرثیہ گو کا مذہب اور ہندوؤں کے اسلامی نام — نیا دور لکھنؤ، جولائی ۱۹۷۲ء

۹۱- شاہی زمانے میں لکھنؤ کی عزاداری کی ایک جھلک — سرفراز لکھنؤ محرم نمبر ۱۹۷۳ء

۹۲۔ دہلی میں مرثیہ گوئی کا آخری دور — تحریر دلی (۷-۴)، اکتوبر، دسمبر ۱۹۷۳ء

۹۳۔ نانک مرثیہ گو ایک حیرت انگیز شخصیت — نیا دور لکھنؤ، اپریل ۱۹۷۴ء

(س) انیسیات

۹۴۔ میر انیس کے کلام میں صنعتوں کا استعمال — زمانہ کانپور مئی ۱۹۲۸ء

۹۵۔ مضمون بالا پر اعتراضات و جوابات — زمانہ کانپور جنوری ۱۹۳۰ء

۹۶۔ میر انیس کی سیرت — ادیب لکھنؤ، جنوری ۱۹۳۰ء

۹۷۔ میر انیس کی علمی استعداد — ادیب لکھنؤ، اپریل ۱۹۷۴ء

۹۸۔ میر انیس کے کچھ چشم دید حالات — ادیب لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۳۱ء

۹۹۔ تخمیس انیس بر کلام مونس — سرفراز لکھنؤ، ۸ جنوری ۱۹۴۳ء

۱۰۰۔ ادبی معرکے انیس و دبیر — فروغ اردو لکھنؤ، جنوری، فروری ۱۹۵۶ء، سرفراز لکھنؤ، ۱۷ فروری ۱۹۷۲ء، الزبیر بہاولپور ۱۹۷۴ء

۱۰۱۔ میر انیس کا سفر حیدرآباد — نیا دور لکھنؤ، مارچ ۱۹۶۳ء

۱۰۲۔ کچھ میر انیس کے بارے میں ایک عقیدت مند رفیق کا بیان — سرفراز لکھنؤ، ۹ نومبر ۱۹۶۵ء، صبح نو، پٹنہ، مئی ۱۹۶۶ء

۱۰۳۔ میر انیس کی غزل گوئی — آج کل نئی دہلی، جون ۱۹۷۱ء

۱۰۴۔ میر انیس کے سفر حیدرآباد کا روزنامچہ — نیا دور لکھنؤ، ستمبر ۱۹۷۱ء

۱۰۵۔ میر انیس کے حالات زندگی　سرفراز لکھنؤ، انیس نمبر، ۱۷ فروری ۷۲ ۱۹ء

۱۰۶۔ میر انیس کے نادر خطوط　آج کل نئی دہلی فروری ۷۳ ۱۹ء

۱۰۷۔ میر انیس کے دو استاد　مشمولہ نذر عابد، مارچ ۷۴ ۱۹ء

نوٹ: یہ سب مضامین انیسیات میں شامل ہیں۔

(ص) شخصیات

۱۰۸۔ کندن لال اشکی　لکھنؤ یونیورسٹی جرنل ستمبر ۱۹۲۴ء، الخبیر لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۲۵ء کوکب گونڈہ، جولائی ۱۹۲۶ء، تحریر، نئی دہلی (۳-۱) جنوری، مارچ ۱۹۶۹ء

۱۰۹۔ خدائے سخن حضرت میر　زمانہ کانپور، ستمبر ۱۹۳۲ء

۱۱۰۔ حضرت عروج لکھنوی　زمانہ کانپور، ستمبر ۱۹۳۹ء

۱۱۱۔ شہید لکھنوی اور ان کا غیر مطبوعہ دیوان　شعاع اردو الہ آباد، جولائی ۱۹۴۷ء

۱۱۲۔ یاور لکھنوی اور ان کی نادر بیاض　شاعر، آگرہ، دسمبر ۱۹۴۸ء

۱۱۳۔ رائے ٹیکا رام تسلی　آج کل دلی اگست ۱۹۴۹ء

۱۱۴۔ عرش فرزند میر　مشمولہ نگارشات ادیب ۱۹۶۹ء

۱۱۵۔ فائز دہلوی۔ شمالی ہند میں اردو کا سب سے پہلا صاحب دیوان شاعر　آج کل دلی اگست ۱۹۵۰ء

۱۱۶۔ وزیر کے بارے میں　شبستان لکھنؤ خواجہ وزیر نمبر، اکتوبر ۱۹۵۶ء

۱۱۷۔ جوش ملیانی　ابھینندن گرنتھ مرکز تصنیف و تالیف نکودر (جالندھر) ۱۹۵۷ء

۱۱۸۔ میری ادبی زندگی کے ناقابل فراموش واقعات و شخصیات　نشریہ ریڈیو لکھنؤ، ۴ ستمبر ۱۹۶۰ء (غیر مطبوعہ)

۱۱۹۔ جگر مرادآبادی کے سوگ میں — ہماری زبان، ۲۲ ستمبر ۱۹۶۱ء

۱۲۰۔ مرزا کاظم مخاطب بہ مرزا جان علی خاں مبتلا — نیا دور لکھنؤ، جنوری ۱۹۶۴ء

۱۲۱۔ میر غلام حسین ضاحک — نیا دور لکھنؤ، جنوری ۱۹۶۵ء

۱۲۲۔ علی عباس حسینی اور میں — صبحِ نو پٹنہ، علی عباس حسینی نمبر، جنوری، فروری، مارچ ۱۹۶۵ء

۱۲۳۔ مقبل اصفہانی — پیامِ نو لکھنؤ جون، جولائی ۱۹۶۵ء

۱۲۴۔ میر احسن خلق — میر حسن کے بڑے بیٹے میر احسن خان — نیا دور، لکھنؤ اگست ۱۹۶۵ء

۱۲۵۔ میر حسن مصنف سحر البیان — آج کل دہلی نومبر ۶۵ ۱۹ء

۱۲۶۔ حضرت آرزو مرحوم — ۹ مارچ ۱۹۶۹ء مشمولہ نذرِ آرزو، جانثار، امرتسر مئی، جون ۱۹۶۹ء

۱۲۷۔ خلوص و ایثار کا پیکر — سرفراز لکھنؤ، کلب مصطفیٰ نمبر، فروری ۶۶ ۱۹ء

۱۲۸۔ بیان رنگین — ادب لکھنؤ، نومبر ۱۹۶۹ء

۱۲۹۔ لسان القوم مولانا صفی لکھنوی — سرفراز لکھنؤ ۱۷۔ ۲۵ دسمبر ۷۳ ۱۹ء

۱۳۰۔ میرے عزیز شاگرد — کاروانِ حیات بمبئی ڈاکٹر ذاکر حسین فاروقی نمبر اپریل، مئی، جون ۷۳ ۱۹ء

۱۳۱۔ میر انیس کے دو استاد — مشمولہ نذرِ عابد ۱۹۷۴ء

۱۳۲۔ لکھنؤ یونیورسٹی میں احتشام صاحب کی پہلی ملازمت — فروغِ اردو احتشام حسین نمبر فروری ۷۴ ۱۹ء

۱۳۳۔ مرزا محمد عسکری — غیر مطبوعہ

۱۳۴۔ مرزا ہادی رسوا — غیر مطبوعہ

(ع) واجد علی شاہ

۱۳۵۔ واجد علی شاہ کی ایک مناجات — نیا دور لکھنؤ، اگست ۱۹۵۹ء

۱۳۶۔ اردو کا پہلا ڈراما نگار — ہماری زبان علی گڑھ، ۲۲ جون ۱۹۶۱ء

۱۳۷- مثنوی عشق نامہ مصنفہ واجد علی شاہ — ہماری زبان علی گڑھ، ۱۵ جنوری ۱۹۶۶ء

۱۳۸- نواب یا بادشاہ — واجد علی شاہ کا صحیح لقب — ہماری زبان علی گڑھ، ۸ اپریل ۶۶ ۱۹ء

۱۳۹- مدرسہ قیصریہ مٹیابرج کلکتہ بنا کردہ واجد علی شاہ — ہماری زبان علی گڑھ، یکم دسمبر ۱۹۶۶ء

۱۴۰- سلطان عالم واجد علی شاہ — انسان مصنف شاعر — مشمولہ نذر مقبول لکھنؤ ۱۹۷۰ء

۱۴۱- واجد علی شاہ آخری بادشاہ اودھ۔ مختصر سوانح عمری (انگریزی) — مشمولہ سوونیئر اودھ کلچرل کلب ۱۹۷۲ء

۱۴۲- لکھنوی ادب کا سماجی پس منظر۔ واجد علی شاہ کا اثر — نشریہ آل انڈیا ریڈیو لکھنؤ

۱۴۳- نظم طباطبائی اور واجد علی شاہ — ہماری زبان علی گڑھ، ۱۵ جنوری ۱۹۷۴ء

۱۴۴- واجد علی شاہ (انگریزی) — سوونیئر لکھنؤ کلچرل ایسوسی ایشن ۲۰ ستمبر ۱۹۷۴ء

(ف) ناٹک اور ڈراما

۱۴۵- اندر سبھا اور شرح اندر سبھا — اُردو اورنگ آباد، اپریل ۱۹۲۷ء

۱۴۶- اُردو کا شاہی اسٹیج (پانچ تقریریں) — آل انڈیا ریڈیو لکھنؤ ۹-۲۱ اپریل، ۳-۱۰ مئی، ۲۰ جون ۱۹۴۳ء

۱۴۷- اُردو ڈراما اور دربار اودھ — آج کل ڈراما نمبر، دلی جنوری ۱۹۵۹ء

۱۴۸- اُردو ادب میں اندر سبھا کا مقام — فروغ اُردو لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۵۸ء، نیا دور لکھنؤ، اکتوبر ۱۹۵۸ء

۱۴۹- اُردو ڈراما اور اسٹیج (انگریزی) — انڈین لٹریچر ۳:۱، اکتوبر ۱۹۵۹ء تا مارچ ۱۹۶۰ء

۱۵۰- اُردو کا پہلا ڈراما نگار ہماری زبان علی گڑھ، ۲۲ جون ۱۹۶۱ء
۱۵۱- نواز اور شکنتلا ناٹک نقوش لاہور، جون ۱۹۶۳ء، تحریر دہلی جنوری،جون ۱۹۶۸ء
۱۵۲- لکھنؤ میں اُردو ناٹک کا پرارمبھ مشمولہ ابھی نندن گرنتھ ۱۹۶۶ء
۱۵۳- ناٹک بزم سلیماں نقوش اگست ۱۹۶۹ء

(ق) لکھنویات

۱۵۴- لکھنؤ کے شاہی کتب خانے اور مطبعے غدر سے پہلے ادبی دنیا لاہور، مارچ ۱۹۳۲ء
۱۵۵- لکھنوی ادب کا سماجی پس منظر۔ شاہان اودھ کا زمانہ ریڈیو نشریہ، ۱۷؍ اکتوبر ۱۹۴۱ء
۱۵۶- اودھ کے تفریحی مشغلوں میں ڈرامائی عناصر نیا دور لکھنؤ، جولائی ۱۹۵۶ء
۱۵۷- لکھنؤ کے نقوش ماضی پیام نو لکھنؤ ۱۴-۲۱ جون ۱۹۷۰ء
۱۵۸- لکھنؤ کے شاہی کتب خانے نیا دور لکھنؤ، اگست ۱۹۷۰ء
۱۵۹- آج کل کا لکھنؤ غیر مطبوعہ
۱۶۰- شہروں کی کہانی۔ لکھنؤ غیر مطبوعہ

(م) مراسلے

۱۶۱- فسانۂ عجائب منظوم ہماری زبان ۸؍ اکتوبر ۱۹۶۰ء
۱۶۲- یہ شعر کس مثنوی کے ہیں ہماری زبان ۱۵ جولائی ۱۹۶۱ء
۱۶۳- یادگاری کتاب ہماری زبان ۲۲؍ اکتوبر ۱۹۶۷ء
۱۶۴- تصنیفات واجد علی شاہ ہماری زبان ۲۲؍ اکتوبر ۱۹۶۷ء

۱۶۵- جواب استفسار ہماری زبان ۱۵/اگست ۱۹۶۸ء

۱۶۶- مرحوم صفدر مرزاپوری کا دیوان ہماری زبان ۲۲ مئی ۱۹۷۱ء

۱۶۷- استفسار کے جواب میں ہماری زبان یکم جون ۱۹۷۱ء

۱۶۸- یہ نظم کس کی ہے؟ ہماری زبان ۸ جولائی ۱۹۷۳ء

۱۶۹- ایک استفسار ہماری زبان ۱۵/اکتوبر ۱۹۷۳ء

۱۷۰- ایک خط پورا نہ ہوسکا

(ن) دیباچے / تعارف / فلیپ

۱۷۱- عروجِ سخن از دولہا صاحب عروج (مقدمہ)

۱۷۲- امیر مینائی مرتبہ شاہ محمد ممتاز علی آہ (پیش نامہ)

۱۷۳- گلستان سعید مرتبہ چوہدری سید احمد عباس زیدی (تعارف)

۱۷۴- افسانہ نگاری سید وقار عظیم (تعارف)

۱۷۵- میر اور میریات ڈاکٹر صفدر آہ (فلیپ)

(الف) تبصرے

۱۷۶- یادگار انیس مصنفہ امیر احمد علوی، الناظر، لکھنؤ، فروری، مارچ ۱۹۲۷ء

۱۷۷- قاضی محمد ذکری اور سکھ سہیلا (انگریزی) مصنفہ پروفیسر محمد حفیظ سید، ادب لکھنؤ، جولائی ۱۹۳۰ء

۱۷۸- گلشن گفتار مرتبہ سید محمد ادب لکھنؤ، جولائی ۱۹۳۰ء

۱۷۹- خمخانۂ خلا مرتبہ سجاد حسین ادب لکھنؤ، جولائی ۱۹۳۰ء

۱۸۰- دکن میں اُردو نصیرالدین ہاشمی

۱۸۱- حیات جلیل مؤلفہ مقبول احمد صمدانی ادب لکھنؤ، ستمبر ۱۹۳۰ء

۱۸۲- سلطان محمد قلی قطب شاہ ڈاکٹر محی الدین قادری زور، سب رس حیدرآباد دکن، دسمبر ۱۹۴۲ء

نمبر	کتاب	مصنف	کیفیت
۱۸۳-	چند ہم عصر	مولوی عبدالحق	غیر مطبوعہ
۱۸۴-	اُردو شاعری پر ایک نظر	کلیم الدین احمد	غیر مطبوعہ
۱۸۵-	اُردو شاعری کی مختصر تاریخ	جمیل احمد بریلوی	غیر مطبوعہ
۱۸۶-	چُپ کی داد	مولانا حالی	غیر مطبوعہ
۱۸۷-	بزمِ اکبر	قمر بدایونی	غیر مطبوعہ
۱۸۸-	ذکرِ غالب	مالک رام	غیر مطبوعہ
۱۸۹-	قتیل اور غالب	سید انور علی فرید آبادی	غیر مطبوعہ
۱۹۰-	لطائف غالب	مرتبہ مسز ایم اے شاہ	غیر مطبوعہ
۱۹۱-	باسی پھول	علی عباس حسینی	غیر مطبوعہ
۱۹۲-	آئی سی ایس	علی عباس حسینی	غیر مطبوعہ
۱۹۳-	مرقع بنارس	نبی احمد سندیلوی	غیر مطبوعہ
۱۹۴-	سُریلی بانسری	آرزو لکھنوی	غیر مطبوعہ
۱۹۵-	یادگار حامد	مرتبہ صفی لکھنوی	غیر مطبوعہ
۱۹۶-	تاریخ الہ آباد (جلد اوّل)	مقبول احمد صحافی	غیر مطبوعہ
۱۹۷-	کلیاتِ میر	مرتبہ عبدالباری آسی	غیر مطبوعہ
۱۹۸-	رُوسی ادب	پروفیسر محمد مجیب	غیر مطبوعہ
۱۹۹-	صحیفۃ الملت	صفی لکھنوی	غیر مطبوعہ
۲۰۰-	افسانہ پدمنی	محمد احتشام الدین دہلوی	غیر مطبوعہ
۲۰۱-	الہاماتِ شاعر	مؤلفہ عبدالمالک آروی	غیر مطبوعہ
۲۰۲-	خواب بیداری	مترجم یوسف حسین زیدی	غیر مطبوعہ
۲۰۳-	تفسیرِ حیات	ایم اسلم	غیر مطبوعہ
۲۰۴-	مطائبات	سند باد جہازی	غیر مطبوعہ
۲۰۵-	دیوانِ اطہر	اطہر علی اطہر	غیر مطبوعہ

۲۰۶-	ایک کہانی چھ ادیبوں کی زبانی	آل انڈیا ریڈیو لکھنؤ	غیر مطبوعہ
۲۰۷-	یورپ کی حکومتیں	سید نجم الدین جعفری و مظہر انصاری	غیر مطبوعہ
۲۰۸-	دُنیائے تبسم	شوکت تھانوی	غیر مطبوعہ
۲۰۹-	ہندوستانی	مجموعہ تقاریر مکتبہ جامعہ نئی دہلی	غیر مطبوعہ
۲۱۰-	محکومیتِ نسواں	مترجم مولوی معین الدین انصاری	غیر مطبوعہ
۲۱۱-	پھول والوں کی سیر	فرحت اللہ بیگ	غیر مطبوعہ
۲۱۲-	اسلامی ہند	نیاز فتح پوری	غیر مطبوعہ
۲۱۳-	لالہ رُخ	مترجم لطیف الدین احمد	غیر مطبوعہ
۲۱۴-	عہد حاضر کے بڑے لوگ	محمد مرزا دہلوی	غیر مطبوعہ
۲۱۵-	اتاترک	محمد مرزا دہلوی	غیر مطبوعہ

نوٹ : ۱۸۳ تا ۲۱۵ — یہ سب آل انڈیا ریڈیو لکھنؤ سے نشر ہوئے۔

(ہ) مکاتیب

۲۱۶-	مکاتیب بنام کسریٰ منہاس	نقوش خطوط نمبر ۲، اپریل، مئی ۱۹۶۸ء
۲۱۷-	مکاتیب بنام نادم سیتاپوری	نقوش خطوط نمبر ۲، اپریل، مئی ۱۹۶۸ء
۲۱۸	بنام مولانا افسر امروہوی	افکار کراچی، اکتوبر ۱۹۷۸ء
۲۱۹-	بنام ڈاکٹر عبادت بریلوی	اورینٹل کالج میگزین، اگست، نومبر ۱۹۷۹ء

(ی) متفرقات

۲۲۰-	واقعۂ کربلا اور اس کے اسباب و نتائج	ادب لکھنؤ، مئی ۱۹۳۱ء
۲۲۱-	حسینی قربانی اور اس کی یادگار	نشریہ، ۱۶ر اگست ۱۹۴۲ء
۲۲۲-	ایک استفسار کا جواب	ہماری زبان علی گڑھ، ۵ نومبر ۱۹۶۶ء

۲۲۳-	کیا کہا میں نے آپ کیا سمجھے	ہماری زبان علی گڑھ ، ۸ ستمبر ۱۹۲۸ء
۲۲۴ -	گنجفہ طرار اور بازیان	ہماری زبان علی گڑھ ، ۲۲ اپریل ۱۹۷۱ء
۲۲۵-	صنم کا کھیل	ہماری زبان علی گڑھ ، یکم جولائی ۷۱ ۱۹ء
۲۲۶ -	سادھو بچے	ہماری زبان علی گڑھ ، ۲۲ جون ۱۹۷۳ء
۲۲۷-	شاہی دستر خوان کے کھانے	نوائے ادب بمبئی ، اپریل ۱۹۷۴ء
۲۲۸-	آپ بیتی	تحریر نئی دہلی ، اپریل ، جون ۱۹۷۴ء
		ہماری زبان دہلی ۲۲ دسمبر - یکم جنوری ۱۹۷۶ء
۲۲۹-	دردِ دل (افسانہ)	نیا دور لکھنؤ ، مارچ ، اپریل ۱۹۷۷ء
۲۳۰-	مرزا ہادی رُسوا (ڈراما)	نیا دور لکھنؤ ، مارچ ، اپریل ۱۹۷۷ء

علمی و ادبی کُتب میں حوالہ

۱- اُردو ادب کی تاریخ از ڈاکٹر نسیم قریشی ، کمال پرنٹنگ پریس دہلی ۱۹۵۵ء

۲- رجب علی بیگ سرور از ڈاکٹر نیر مسعود رضوی ، الہ آباد یونیورسٹی ۱۹۶۸ء

۳- غالب نمامرتبہ ابن حسن قیصر ، ادارہ یادگار غالب کراچی ، مارچ ۱۹۶۹ء

۴- داستان اُردو از احتشام حسین ، الکتاب کراچی ۱۹۶۵ء

۵- ریڈیو ڈرامے کا فن از ڈاکٹر اخلاق اثر ، مکتبہ جامعہ دہلی ۱۹۷۷ء

۶- محمد حسین آزاد ــــ حیات اور تصانیف از ڈاکٹر محمد اسلم فرخی ، انجمن ترقی اُردو کراچی ۱۹۶۵ء

۷- مختصر تاریخ ادب اُردو از ڈاکٹر اعجاز حسین ، ادارہ فروغ اُردو لکھنؤ ۱۹۶۵ء

۸- مشاہیر کے خطوط از عبداللطیف اعظمی ، مکتبہ جامعہ دہلی ۱۹۷۵ء

۹- تاجدار اودھ از امجد علی خاں ، لکھنؤ کلچر الیوسی ایشن ۱۹۷۶ء

۱۰- تاریخ اودھ کا مختصر جائزہ از امجد علی خاں ، واجد علی شاہ اکیڈیمی لکھنؤ ۱۹۷۸ء

۱۱- جوہر آئینہ از بیخود موہانی ، انوار بک ڈپو ۱۹۳۴ء

۱۲- منظر آئینہ از بیخود موہانی ، شیعہ کالج لکھنؤ ۱۹۳۶ء

۱۳- تنقیدی شعور از اختر علی تلہری، کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۵۷ء
۱۴- ادبیات و شخصیات از مرزا جعفر حسین، لکھنؤ ۱۹۷۸ء
۱۵- ترقی پسند ادب از علی سردار جعفری، مکتبہ پاکستان لاہور (س ن)
۱۶- لکھنؤ کی لسانی خدمات از حامد اللہ ندوی، مہاتما گاندھی میموریل ریسرچ سنٹر بمبئی ۱۹۷۵ء
۱۷- مرثیہ از علی عباس حسینی، اردو پبلشرز لکھنؤ ۱۹۷۲ء
۱۸- اردو ڈراما از عبدالسلام خورشید، مکتبہ اردو لاہور (س ن)
۱۹- بوستان قلم از محمد عبد اللہ خاں خویشگی
۲۰- مطالعہ از ذکی کاکوروی، مرکز ادب لکھنؤ ۱۹۷۳ء
۲۱- فسانۂ عبرت مرتبہ ذکی کاکوروی، مرکز ادب لکھنؤ ۱۹۷۷ء
۲۲- ادبی تحقیق ــــ مسائل اور تجزیہ از رشید حسن خاں، ایجوکیشنل بک ہاؤس علی گڑھ ۱۹۷۸ء
۲۳- آپ سے ملیے از علی جواد زیدی، مکتبہ شاہراہ دہلی ۱۹۶۳ء
۲۴- تاریخ ادب اردو از رام بابو سکسینہ، نیشنل بک ہاؤس لاہور ۱۹۸۰ء
۲۵- بیخود موہانی ــ حیات اور شاعری از سکندر آغا، لکھنؤ ۱۹۷۴ء
۲۶- ادب کا تنقیدی مطالعہ از ڈاکٹر سلام سندیلوی، نسیم بک ڈپو لکھنؤ ۱۹۶۱ء
۲۷- مطالعہ و مشاہدہ از ڈاکٹر سلام سندیلوی، نسیم بک ڈپو لکھنؤ (س ن)
۲۸- اردو ادب کی مختصر ترین تاریخ از ڈاکٹر سلیم اختر، سنگ میل پبلی کیشنز لاہور، ستمبر ۱۹۷۱ء
۲۹- جدید اردو تنقید از شارب ردولوی، نصرت پبلشرز لکھنؤ (س ن)
۳۰- ناسخ از شبیہ الحسن نونہروی، اردو پبلشرز لکھنؤ ۱۹۷۵ء
۳۱- لکھنؤ کی تہذیب از محمد باقر شمس، دار التصنیف کراچی (س ن)
۳۲- شکست آئینہ از محمد باقر شمس، لکھنؤ ۱۹۳۷ء
۳۳- میر انیس سے تعارف از صالحہ عابد حسین، مکتبہ جامعہ دہلی ۱۹۷۵ء
۳۴- سعادت یار خاں رنگین از ڈاکٹر صابر علی خاں، انجمن ترقی اردو کراچی ۱۹۵۶ء
۳۵- میر اور میریات از ڈاکٹر صفدر آہ، علوی بک ڈپو بمبئی ۱۹۷۲ء

۳۶- اُردو تنقید کا ارتقا از ڈاکٹر عبادت بریلوی، انجمن ترقی اُردو کراچی ۱۹۸۰ء
۳۷- آپ از عرفان عباسی، لکھنؤ ۷۸ ۱۹ء
۳۸- عیارستان از قاضی عبدالودود، ادارہ تحقیقات اُردو پٹنہ ۱۹۵۷ء
۳۹- من کستم از مرزا محمد عسکری، لکھنؤ ۱۹۴۲ء
۴۰- اُردو ڈراما تاریخ وتنقید از عشرت رحمانی، اُردو اکیڈیمی سندھ ۱۹۵۷ء
۴۱- اُردو ڈراما کا ارتقا از عشرت رحمانی، شیخ غلام علی اینڈ سنز لاہور ۱۹۶۸ء
۴۲- اُردو ڈراما روایت اور تجربہ از عطیہ نشاط، نصرت پبلشرز لکھنؤ ۱۹۷۳ء
۴۳- فکر اُنیس از منظور علی علوی، مکتبہ امامیہ مشن لاہور ۷۷ ۱۹ء
۴۴- شعر، غیر شعر اور نثر از شمس الرحمان فاروقی، شب خون کتاب گھر الہ آباد ۱۹۷۳ء
۴۵- عروض آہنگ اور بیان از شمس الرحمان فاروقی، کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۷۷ء
۴۶- اُردو تذکروں میں نکات الشعرا کی اہمیت از ایم کے فاطمی، لکھنؤ ۱۹۶۲ء
۴۷- تذکرۂ میر از ایم کے فاطمی لکھنؤ ۱۹۶۲ء
۴۸- شعرائے اُردو کے تذکرے اور تذکرہ نگاری کا فن از ڈاکٹر فرمان فتح پوری مجلس ترقی ادب لاہور ۱۹۷۲ء
۴۹- میر اُنیس ۔ حیات اور شاعری از ڈاکٹر فرمان فتح پوری، اُردو اکیڈیمی سندھ کراچی ۷۶ ۱۹ء
۵۰- اُردو املا اور رسم الخط از ڈاکٹر فرمان فتح پوری، سنگِ میل پبلی کیشنز لاہور ۷۷ ۱۹ء
۵۱- ہندی اُردو تنازعہ از ڈاکٹر فرمان فتح پوری، نیشنل بک فاؤنڈیشن اسلام آباد ۱۹۷۷ء
۵۲- داستان تاریخ اُردو از حامد حسن قادری، مطبع لکشمی نرائن آگرہ ۱۹۵۷ء
۵۳- ڈرامے کا تاریخی وتنقیدی پس منظر از ڈاکٹر محمد اسلم قریشی، مجلس ترقی ادب لاہور ۷۱ ۱۹ء
۵۴- اندر سبھا کا تنقیدی جائزہ از ڈاکٹر محمد اسلم قریشی، اظہار سنز لاہور ۱۹۷۲
۵۵- اُردو ڈراما میں نئے رجحانات از ڈاکٹر محمد اسلم قریشی، ایکوریٹ پرنٹرز اُردو بازار لاہور ۱۹۸۱ء
۵۶- خطوط بیخود از ذاکر حسین کاظمی، لکھنؤ ۷۷ ۱۹ء
۵۷- اُردو کی نثری داستانیں از ڈاکٹر گیان چند، انجمن ترقی اُردو کراچی ۱۹۶۹ء
۵۸- حقائق از ڈاکٹر گیان چند، اتر پردیش اکیڈیمی الہ آباد ۱۹۷۸ء

۵۹- جاں نثار اختر — حیات و فن از ڈاکٹر کشور سلطان، نسیم بک ڈپو، دسمبر ۱۹۷۷ء
۶۰- انیس اور مرثیہ از مرتضیٰ حسین فاضل، حرمت سٹریٹ مغل پورہ لاہور (س ن)
۶۱- مقدمہ تاریخ زبان اردو از ڈاکٹر مسعود حسین خاں، اردو مرکز لاہور ۱۹۶۶ء
۶۲- اردو مرثیے کا ارتقا از ڈاکٹر مسیح الزماں، کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۶۸ء
۶۳- اندر سبھا از ڈاکٹر مسیح الزماں، ناشرین الہ آباد ۱۹۷۲ء
۶۴- اردو مرثیے میں مرزا دبیر کا مقام از مظفر حسن ملک، مقبول اکیڈمی لاہور ۱۹۷۶ء
۶۵- سید وقار عظیم از ڈاکٹر معین الرحمان، اردو اکیڈمی سندھ کراچی ۱۹۸۰ء
۶۶- بکف چراغ دارد از ممتاز لیاقت، مکتبہ میزان الادب لاہور ۱۹۶۸ء
۶۷- اندر سبھا مرتبہ ممتاز منگلوری، مکتبہ خیابان ادب لاہور ۱۹۶۶ء
۶۸- اطلانامہ مرتبہ ڈاکٹر گوپی چند نارنگ، مکتبہ جامعہ دہلی ۱۹۷۴ء
۶۹- تاریخ ادب اردو از نذیر احمد، عبداللہ، ایجوکیشنل بک ہاؤس علی گڑھ (س ن)
۷۰- راہ سراب کے تنہا مسافر از ڈاکٹر احراز نقوی، شیخ پبلی کیشنز لاہور ۱۹۸۱ء
۷۱- انیس — ایک مطالعہ از ڈاکٹر احراز نقوی، مکتبہ میری لائبریری لاہور ۱۹۸۲ء
۷۲- اردو کے ادبی معرکے از امیر حسن نورانی، نسیم بک ڈپو لکھنؤ ۱۹۶۹ء
۷۳- میر حسن اور ان کا زمانہ از ڈاکٹر وحید قریشی، استقلال پریس لاہور، ۸ مئی ۱۹۵۹ء
۷۴- اندر سبھا مرتبہ سید وقار عظیم، اردو مرکز لاہور (س ن)
۷۵- غالب شکن از یگانہ چنگیزی، حیدر آباد دکن، ۱۹۳۴ء
۷۶- اردو تھیٹر، جلد اول از ڈاکٹر عبدالعلیم نامی، انجمن ترقی اردو کراچی ۱۹۶۲ء
۷۷- اصول تحقیق و ترتیب متن از ڈاکٹر تنویر احمد علوی، شعبہ اردو دہلی یونیورسٹی ۱۹۷۷ء
۷۸- خطوط مشاہیر بنام مسعود حسن رضوی مرتبہ ڈاکٹر نیر مسعود، اتر پردیش اردو اکیڈمی لکھنؤ ۱۹۸۵ء
۷۹- آغا حشر اور ان کا فن از اے بی اشرف، مکتبہ میری لائبریری لاہور ۱۹۶۸ء
۸۰- اردو ڈرامے کا ارتقا اور حکیم احمد شجاع کا بحیثیت ڈرامہ نگار خصوصی مطالعہ از ڈاکٹر اے بی اشرف، غیر مطبوعہ مقالہ برائے پی ایچ ڈی ملتان یونیورسٹی ۱۹۸۴ء

۸۱- آبِ حیات کا تنقیدی و تحقیقی مطالعہ از سید سجاد، نئی مطبوعات لاہور ۱۹۶۶ء
۸۲- اُردو املا اور اس کی اصلاح از ڈاکٹر ابو محمد سحر
۸۳- اُردو کا پہلا ایک بابی ڈراما از پروفیسر فصیح احمد صدیقی، علوی بک ڈپو بمبئی، جولائی ۱۹۷۲ء

متفرق کتابوں میں تذکرہ

۱- بیسویں صدی کے بعض لکھنوی ادیب اپنے تہذیبی پس منظر میں از مرزا جعفر حسین، اتر پردیش اُردو اکیڈمی لکھنؤ ۱۹۷۸ء
۲- رزم نامۂ دبیر از خبیر لکھنوی، نسیم بک ڈپو لکھنؤ ۱۹۶۴ء
۳- محبس از محمد طفیل، ادارہ فروغ اُردو لکھنؤ ۱۹۸۱ء
۴- وضاحتی کتابیات جلد اول ۱۹۷۶ء از ڈاکٹر گوپی چند نارنگ، ترقی اُردو بیورو دہلی ۱۹۸۰ء
۵- انیس شناسی مرتبہ ڈاکٹر گوپی چند نارنگ، ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس دہلی ۱۹۸۱ء
۶- وضاحتی کتابیات جلد دوم ۱۹۷۷-۱۹۷۸ء مرتبہ ڈاکٹر گوپی چند نارنگ، مظفر حنفی، ترقی اُردو بیورو دہلی ۱۹۸۳ء
۷- رہبرِ تحقیق شعبہ اُردو لکھنؤ یونیورسٹی ۱۹۷۶ء
۸- اُردو افسانے کی نئی تخلیقی فضا از رام لعل، سیمانت پرکاشن دہلی ۱۹۸۵ء

مسعود حسن رضوی سے متعلق تحقیقی کام برائے ایم-اے / پی ایچ ڈی

۱- سید مسعود حسن رضوی ادیب از خورشید اقبال
۲- مسعود حسن رضوی ادیب - حیات اور کارنامے از ڈاکٹر طاہر تونسوی نگران ڈاکٹر خواجہ محمد زکریا
مقالہ برائے پی ایچ ڈی اُردو، پنجاب یونیورسٹی ۱۹۸۳ء

پہلا باب ـــــ حالات زندگی دوسرا باب ـــــ ادبی و شعری حرکات
تیسرا باب ـــــ بحیثیت نقاد چوتھا باب ـــــ بحیثیت محقق
پانچواں باب ـــــ ادبی معرکے چھٹا باب ـــــ ادبی شخصیت کا تنوع
ساتواں باب ـــــ ادبی مرتبہ و مقام

ضمیمے : (۱) حیات کا اشاریہ (۲) کتب و مقالات کی جامع فہرست
(۳) غیر مطبوعہ کتابوں کے خاکے (۴) ڈائریاں
(۵) ایک نادر و نایاب انٹرویو (۶) ادبی یادداشتیں
(۷) قلمی کتب کی فہرست (۸) ایک تصحیح شدہ غزل
(۹) عکس تحریر

کتابیات

۲- مسعود حسن رضوی ادیب — ادبی رویوں اور تنقیدی و تحقیقی خدمات کا تجزیاتی مطالعہ
از وسیم آراء نگران ڈاکٹر شمیم حنفی
مقالہ برائے پی ایچ ڈی اردو، جامعہ ملیہ نئی دہلی (مقالہ جمع کرایا جا چکا ہے)

مسعود حسن رضوی کے فن اور شخصیت پر کتب

۱- مسعود حسن رضوی ادیب — حیات و خدمات از مرزا جعفر حسین، میر اکیڈمی لکھنؤ ۱۹۷۷ء
۲- سید مسعود حسن رضوی ادیب — ذات و صفات مرتبہ مالک رام، علمی ادبی مجلس دہلی ۱۹۷۴ء

مسعود حسن رضوی پر مطبوعہ مضامین

تحریر، دہلی، مسعود حسن رضوی ادیب نمبر، اپریل، جون ۱۹۷۴ء

۱- مسعود حسن رضوی — علی عباس حسینی
۲- مسعود حسن ادیب — ڈاکٹر نیر مسعود
۳- پروفیسر سید مسعود حسن رضوی — ڈاکٹر نذیر احمد
۴- پروفیسر سید مسعود حسن رضوی ادیب — ڈاکٹر مختار الدین احمد
۵- پروفیسر سید مسعود حسن رضوی ادیب — مالک رام
۶- لکھنویات کا آخری مستند محقق — ڈاکٹر صفدر آہ
۷- سید مسعود حسن رضوی بحیثیت مرتب متن — ڈاکٹر گیان چند

۸۔ پروفیسر مسعود حسن رضوی اور مطالعۂ انیس — پروفیسر سید نجم الدین نقوی
۹۔ ہماری شاعری پر ایک نظر ثانی — شمس الرحمان فاروقی
۱۰۔ مقدمہ شعر و شاعری اور ہماری شاعری — ڈاکٹر تنویر احمد علوی
۱۱۔ نقد و تبصرہ — پروفیسر ادیب کی کتابوں پر — مولانا عبدالماجد دریا بادی

آج کل نئی دہلی، مسعود حسن رضوی نمبر، فروری ۱۹۷۶ء

۱۲۔ عالم کی موت — خواجہ احمد فاروقی
۱۳۔ پروفیسر مسعود حسن رضوی ادیب — مالک رام
۱۴۔ مسعود صاحب — مرزا جعفر حسین
۱۵۔ مسعود حسن رضوی شاعری کی عصریت اور مقامیت کے نقاد — محمد حسن
۱۶۔ مسعود حسن رضوی کی آخری سال کی ڈائری — نیرّ مسعود

ہماری زبان، نئی دہلی، ۲۲ دسمبر — یکم جنوری ۷۶ء

۱۷۔ پروفیسر مسعود حسن رضوی مرحوم — پروفیسر خواجہ احمد فاروقی
۱۸۔ مسعود حسن رضوی کی کتابوں اور مقالوں کی فہرست — مالک رام
۱۹۔ مسعود صاحب کی یاد میں — ڈاکٹر محمد حسن
۲۰۔ چراغِ صبح — نیرّ مسعود

نیا دور، لکھنؤ، مسعود حسن رضوی نمبر، مارچ اپریل ۷۷ء

۲۱۔ سید مسعود حسن رضوی ادیب میری نظر میں — پروفیسر سید حسن
۲۲۔ مسعود صاحب — علی جواد زیدی
۲۳۔ مسعود حسن رضوی بحیثیت نقاد — ڈاکٹر گیان چند
۲۴۔ مسعود صاحب چند یادیں — مفتی رضا انصاری
۲۵۔ ادبستان — ڈاکٹر نیرّ مسعود
۲۶۔ مسعود حسن رضوی ادیب — مرزا جعفر حسین

۲۷۔ پروفیسر مسعود حسن رضوی ایک شخصیت ایک انجمن — امیر حسن نورانی

۲۸۔ مسعود حسن رضوی ایک بلند پایہ محقق اور نقاد — ڈاکٹر سلام سندیلوی

۲۹۔ ہماری شاعری — ایک مطالعہ — ڈاکٹر آصفہ زمانی

۳۰۔ مسعود حسن رضوی کی ادبی خدمات — شمس تبریز خاں

۳۱۔ مسعود حسن رضوی اپنے گھر میں — ڈاکٹر قمر جہاں

۳۲۔ میرے بھائی جان — سید آفاق حسین

۳۳۔ خطوط بنام مسعود حسن رضوی — چند مشاہیر

۳۴۔ تبصرہ ہماری شاعری، زمانہ کانپور، جون ۱۹۲۸ء

۳۵۔ ہماری شاعری — مبصر حامد اللہ افسر — سرفراز لکھنؤ ۷ ستمبر ۱۹۲۸ء

۳۶۔ ہماری شاعری — مبصر ڈاکٹر عابد حسین — جامعہ دہلی، مارچ ۱۹۲۸ء

۳۷۔ ہماری شاعری — مبصر اختر علی تلہری — ادب لکھنؤ، فروری ۱۹۳۰ء

۳۸۔ ہماری شاعری — مبصر علی عباس حسینی — نیرنگِ خیال، اپریل، مئی ۱۹۲۸ء

۳۹۔ ہماری شاعری — مبصر یگانہ چنگیزی — نیرنگِ خیال، مئی ۱۹۳۰ء

۴۰۔ ہماری شاعری — مبصر اختر علی تلہری — سرفراز لکھنؤ ۲ر اپریل ۱۹۲۸ء

۴۱۔ ہماری شاعری — مبصر سید سلیمان ندوی — معارف، اعظم گڑھ، جنوری ۱۹۲۹ء

۴۲۔ ہماری شاعری — مبصر — صداقت، کانپور، ۱۳ر جون ۱۹۲۸ء

۴۳۔ تبصرہ ہماری شاعری — مبصر عبد الماجد دریا بادی — روزنامہ ہمدرد، دہلی ۲۷ جون ۱۹۲۸ء

۴۴۔ ہماری شاعری — حقیقت لکھنؤ ۳۱ر اگست ۱۹۲۸ء

۴۵۔ ہماری شاعری (انگریزی) محفوظ الحق — مسلم ریویو، کلکتہ، جنوری تا مارچ ۱۹۲۸ء

۴۶۔ ہماری شاعری (انگریزی) منوہر لال زتشی — لیڈر الہ آباد، ۲ فروری ۱۹۲۸ء

۴۷۔ ہماری شاعری (انگریزی) ایم ایچ سید — بمبئی کانیکل، ۳ر جون ۱۹۲۸ء

۴۸۔ ہماری شاعری (انگریزی) عبد الماجد دریا بادی — ماڈرن ریویو، اکتوبر ۱۹۲۸ء

۴۹۔ تبصرہ آب حیات کا تنقیدی مطالعہ ڈاکٹر صفدر آہ — کتاب لکھنؤ، دسمبر ۱۹۶۸ء

۵۰۔	تبصرہ آبِ حیات کا تنقیدی مطالعہ	عظمت انصاری	پاکستان ٹائمز لاہور، ۶ اگست ۱۹۶۷ء
۵۱۔	تبصرہ فیض میر	اکبرالدین صدیقی	سب رس حیدرآباد دکن جنوری ۱۹۴۷ء
۵۲۔	تبصرہ لکھنؤ کا شاہی اسٹیج		مسلم یونیورسٹی گزٹ علی گڑھ ۲۴ دسمبر ۱۹۵۸ء
۵۳۔	تبصرہ لکھنؤ کا شاہی اسٹیج	ڈاکٹر عبادت بریلوی	ریڈیو پاکستان لاہور، ۲۷ اپریل ۱۹۵۹ء (غیر مطبوعہ)
۵۴۔	تبصرہ لکھنؤ کا شاہی اسٹیج	ڈاکٹر عبادت بریلوی	افکار، کراچی
۵۵۔	تبصرہ لکھنؤ کا شاہی اسٹیج	صفی حیدر دانش	ریڈیو پاکستان راولپنڈی ۱۳ ستمبر ۱۹۶۰ء (غیر مطبوعہ)
۵۶۔	تبصرہ لکھنؤ کا عوامی اسٹیج	صفی حیدر دانش	ریڈیو پاکستان راولپنڈی ۱۰ فروری ۱۹۶۱ء (غیر مطبوعہ)
۵۷۔	تبصرہ اُردو ڈراما اور اسٹیج	اختر انصاری اکبرآبادی	نئی قدریں حیدرآباد سندھ ۱۹۵۹ء
۵۸۔	تبصرہ اُردو ڈراما اور اسٹیج (انگریزی)		ادارہ لنک نئی دہلی ۲۸ فروری ۱۹۶۰ء
۵۹۔	تبصرہ اُردو ڈراما اور اسٹیج (انگریزی)	سید احتشام حسین	انڈین لٹریچر ساہتیہ اکیڈمی دہلی اپریل ستمبر ۱۹۶۰ء
۶۰۔	تبصرہ اُردو ڈراما اور اسٹیج (انگریزی)		ادارہ دی ویکلی ہندو مدراس ۲۵ جون ۱۹۶۱ء
۶۱۔	تبصرہ رزم نامۂ انیس	عبدالماجد دریابادی	صدق جدید لکھنؤ، یکم اگست ۱۹۵۸ء
۶۲۔	تبصرہ فسانۂ عبرت	عبدالماجد دریابادی	صدق جدید لکھنؤ، یکم اگست ۱۹۵۸ء
۶۳۔	تبصرہ اُردو زبان اور اس کا رسم الخط		ادارہ صداقت لکھنؤ، ۴ ستمبر ۱۹۴۸ء

۶۴	تبصرہ اُردو زبان اور اس کا رسم الخط	عبدالماجد دریا بادی	صدق جدید لکھنؤ ۸ مئی ۱۹۴۹ء
۶۵-	تبصرہ اُردو زبان اور اس کا رسم الخط		ماہِ نو کراچی، مارچ ۱۹۴۹ء
۶۶-	تبصرہ اُردو زبان اور اس کا رسم الخط		تنویر لکھنؤ، ۳۰ اکتوبر ۱۹۴۸ء
۶۷-	تذکرۂ نادر پر ایک نظر	کاظم علی خاں	
۶۸-	تبصرہ تذکرۂ نادر		ہماری زبان علی گڑھ ۱۵ فروری ۱۹۵۸ء
۶۹-	تذکرہ گلشن سخن	ڈاکٹر محمد انصار اللہ نظر	قومی زبان کراچی اگست ۱۹۶۹ء
۷۰-	تذکرہ گلشن سخن پر ایک نظر	مشفق خواجہ	سہ ماہی اُردو کراچی جولائی ۱۹۶۷ء
۷۱-	تبصرہ روحِ انیس	کلبِ علی سید	کتاب لاہور، مارچ ۱۹۸۰ء
۷۲-	دیوان فائز	قاضی عبدالودود	معاصر نمبر ۱، پٹنہ، مشمولہ عیارستان، ادارہ تحقیقات اُردو پٹنہ ۱۹۵۷ء
۷۳-	دیوان فائز پہ تنقید	ڈاکٹر وحید قریشی	غیر مطبوعہ
۷۴-	مسعود حسن رضوی بحیثیت نقاد	ڈاکٹر گیان چند	مشمولہ حقائق اتر پردیش اکیڈمی الہ آباد جون ۱۹۷۸ء
۷۵-	غالبیات اور مسعود حسن رضوی	ڈاکٹر نیر مسعود	غالب نامہ نئی دہلی
۷۶-	مسعود حسن رضوی ادیب	اعجاز جارچوی	انجمن وظیفہ سادات و مومنین رجسٹرڈ
۷۷-	مسعود حسن رضوی ادیب کے ادبی معرکے	ڈاکٹر طاہر تونسوی	سلور جوبلی نمبر مارچ ۱۹۱۲ء تا دسمبر ۱۹۳۶ء
۷۸-	مسعود حسن رضوی ادیب بحیثیت محقق	ڈاکٹر صفدر آہ	کتاب لکھنؤ، دسمبر ۱۹۶۸ء
۷۹-	پروفیسر سید مسعود حسن رضوی ادیب	ڈاکٹر سید اختر مسعود رضوی	پندرہ روزہ ذوالفقار، پشاور، شہید اعظم نمبر، یکم جنوری ۱۹۷۶ء

۸۰ - ایک اور چراغ گُل ہوگیا | ادارہ | ہفت روزہ عظیم کراچی یکم و ۸ دسمبر ۱۹۷۵ء
مسعود حسن رضوی

۸۱ - آہ! پروفیسر
مسعود حسن رضوی ادیب | ادارہ | ماہنامہ مبین مدراس، نومبر، دسمبر ۱۹۷۵ء

۸۲ - اُردو کا عظیم محقق و ناقد | ادارہ | خبرنامہ اتر پردیش اُردو اکیڈیمی لکھنؤ
ہم سے بچھڑ گیا | | دسمبر ۱۹۷۵ء

۸۳ - سید مسعود حسن رضوی ادیب مرحوم | سلمان عباسی | قومی آواز لکھنؤ، ۴ جنوری ۱۹۷۶ء

۸۴ - خراجِ عقیدت | مقبول احمد لاری | صدارتی خطبہ جلسہ تعزیت، ۲ جنوری ۱۹۷۶ء

۸۵ - وضیات سے پروفیسر | تنویر احمد علوی | نوائے ادب بمبئی جنوری ۷۶ ۱۹ء
سید مسعود حسن رضوی

۸۶ - پروفیسر مسعود حسن رضوی | سید مصباح الاسلام | قومی آواز لکھنؤ ۴ اپریل ۷۶ ۱۹ء
کا سفرِ آخری

۸۷ - آپا کے ساتھ آخری | سید اظہر مسعود رضوی | (غیر مطبوعہ)
دو دن ۲۸، ۲۹ نومبر ۱۹۷۵ء

۸۸ - ادیب کے گنجینۂ مراثی | ڈاکٹر اکبر حیدری کاشمیری | دو ماہی اکیڈیمی لکھنؤ، جنوری، فروری ۱۹۸۶ء
پر ایک نظر

مقالات و مضامین میں تذکرہ

۱- اُردو کے خاموش | رشید قریشی | سب رس حیدرآباد دکن جنوری ۱۹۴۰ء
خدمت گذار

۲- اُردو ادب اور تحقیق | منظفر علی سید | نقوش اگست ۱۹۶۰ء

۳- اُردو کی پچیس سالہ تنقید | اویس احمد ادیب | ہمایوں، جنوری ۴۷ ۱۹ء
(۱۹۲۱ء تا ۱۹۴۶ء)

۴۔ اُردو تنقید پہلی جنگِ عظیم کے بعد — اقبال بیگم — مقالہ برائے ایم اے اُردو، پنجاب یونیورسٹی ۱۹۵۷ء (غیر مطبوعہ)

۵۔ اُردو تحقیق و تنقید — احتشام حسین — جامعہ دہلی، ستمبر ۱۹۶۱ء

۶۔ ڈرامے کا فن — قمر رئیس — مشمولہ تنقیدی ادب مرتبہ مرزا ادیب عشرت پبلشنگ ہاؤس لاہور

۷۔ اندر سبھا — ڈاکٹر محمد حسن — مشمولہ تنقیدی ادب مرتبہ میرزا ادیب عشرت پبلشنگ ہاؤس لاہور

۸۔ اُردو ڈرامے کا پس منظر اور بمبئی کی اُردو اسٹیج — شمس کنول — قند مردان ڈرامہ نمبر ۱۹۶۱ء

۹۔ مضمون پریشاں — ڈاکٹر من موہن سنگھ دیوانہ — مشرب جون، جولائی ۱۹۵۶ء

۱۰۔ ہندوستانی زبان کے چند رسالے — معارف، فروری ۱۹۳۶ء

۱۱۔ لکھنؤ کا ایک دور (چند علمی و ادبی شخصیتیں) — شوکت تھانوی — نقوش شخصیات نمبر حصہ اوّل جنوری ۱۹۵۵ء

۱۲۔ رسالہ ہندوستانی وضاحتی فہرست — طاہرہ انور ملک — مقالہ برائے ایم اے اُردو پنجاب یونیورسٹی ۱۹۶۵ء (غیر مطبوعہ)

۱۳۔ قدیم اُردو ادب پہ تحقیقی کام — ڈاکٹر محی الدین قادری زور — سب رس کراچی زور نمبر دسمبر ۱۹۷۸ء، جنوری ۱۹۷۹ء

۱۴۔ باقیات — ڈاکٹر اکبر حیدری کاشمیری — نقوش، میر انیس نمبر، نومبر ۱۹۸۱ء

۱۵۔ امانت کی اندر سبھا — ڈاکٹر سید محمد عقیل — ہماری زبان علی گڑھ، یکم نومبر ۱۹۶۶ء

۱۶۔ امانت کی اندر سبھا — ڈاکٹر سید محمد عقیل — ہماری زبان علی گڑھ ۸ نومبر ۱۹۶۶ء

۱۷۔ امانت کی اندر سبھا — ڈاکٹر عبد العلیم نامی — ہماری زبان علی گڑھ ۸ دسمبر ۱۹۶۶ء

۱۸۔ امانت کی اندر سبھا کے بارے میں — ساغر مہدی — ہماری زبان علی گڑھ ۲۲ دسمبر ۱۹۶۶ء

۱۹۔	امانت کی اندر سبھا کے بارے میں	عبدالرشید	ہماری زبان علی گڑھ، ۸ جنوری ۱۹۶۷ء
۲۰۔	امانت کی اندر سبھا	کوکب قدر سجاد علی مرزا	ہماری زبان علی گڑھ، یکم فروری ۱۹۶۷ء
۲۱۔	امانت کی اندر سبھا کے بارے میں	ڈاکٹر سید محمد عقیل	ہماری زبان علی گڑھ، یکم مارچ ۱۹۶۷ء
۲۲۔	امانت کی اندر سبھا کے بارے میں ایک مراسلہ	ڈاکٹر سید محمد عقیل	ہماری زبان علی گڑھ، ۸ مارچ ۱۹۶۷ء
۲۳۔	اُردو کا پہلا ڈراما	از ڈاکٹر عبدالعلیم نامی	ہماری زبان علی گڑھ، یکم مئی ۱۹۶۷ء
۲۴۔	ہندوستان میں اُردو تحقیق کی رفتار۔ ایک جائزہ	گیان چند	آج کل، اُردو تحقیق نمبر، اگست ۱۹۶۷ء
۲۵۔	اُردو تحقیق آزادی کے بعد	گیان چند جین	آج کل، اُردو نمبر، اگست ۱۹۶۸ء
۲۶۔	اُردو تنقید کے پچیس سال	محمد حسن	آج کل، دہلی، اگست ۱۹۷۲ء
۲۷۔	اُردو تحقیق پر ایک نظر	گیان چند	آج کل، دہلی، جنوری ۱۹۷۴ء
۲۸۔	مرثیہ گو منشی چھنو لال دلگیر سکینہ لکھنوی	کالی داس گپتا رضا	صبح اُمید بمبئی، فروری، مارچ ۱۹۷۴ء
۲۹۔	پروفیسر مسعود حسن رضوی سے دو یادگار ملاقاتیں	محمد غفران ندوی	تعمیرِ حیات لکھنؤ ۲۵ مارچ ۱۹۷۶ء
۳۰۔	غالب کے نقش ہائے رنگ رنگ	پروفیسر ایس گوربچن	فروغِ اُردو لکھنؤ، مارچ ۱۹۷۴ء
۳۱۔	میر انیس کی شاعری	پروفیسر سید نجم الدین نقوی	فروغِ اُردو لکھنؤ، مارچ ۱۹۷۴ء
۳۲۔	پروفیسر سید وقار عظیم — فن اور زندگی	مرتبہ ڈاکٹر معین الرحمان	نقوش سالنامہ جنوری ۱۹۷۷ء تخلیقی ادب ۲، کراچی ۱۹۸۰ء
۳۳۔	آبِ حیات کے تحقیقی عناصر کی چند فروگذاشتیں	کاظم علی خاں	فروغِ اُردو لکھنؤ، اپریل ۱۹۷۲ء
۳۴۔	اُردو کا پہلا ڈراما	ڈاکٹر اخلاق اثر	قومی زبان، کراچی، فروری ۱۹۸۰ء

۳۵- اُنیس کے نقاد اور نکتہ چیں	عبدالستار جوہر پراچہ	خیابان اُنیس شعبۂ اُردو پشاور یونیورسٹی دسمبر ۱۹۷۴ء
۳۶- اُردو ڈراما ـــــ تنقید الانتقادیات	سید سبط الحسن ضیغم	کتاب لاہور، مارچ ۱۹۸۳ء
۳۷- دو چار ملاقاتوں میں	ڈاکٹر آدم شیخ	تناظر نئی دہلی کالی داس گپتا رضا نمبر جون ۱۹۸۴ء تا دسمبر ۱۹۸۵ء
۳۸- رضا کے بارے میں	ڈاکٹر محمد انصار اللہ	تناظر نئی دہلی کالی داس گپتا رضا نمبر جون ۱۹۸۴ء تا دسمبر ۱۹۸۵ء
۳۹- ایک ملاقات	افتخار امام	تناظر نئی دہلی کالی داس گپتا رضا نمبر جون ۱۹۸۴ء تا دسمبر ۱۹۸۵ء
۴۰- اُردو تحقیق کا ایک منفرد اور معتبر نام ـ کالی داس گپتا رضا	ڈاکٹر طاہر تونسوی	تناظر نئی دہلی کالی داس گپتا رضا نمبر جون ۱۹۸۴ء تا دسمبر ۱۹۸۵ء
۴۱- دیار لکھنؤ	علیم اللہ حالی	صبح نو پٹنہ علی عباس حسینی نمبر، جنوری، فروری، مارچ ۱۹۶۵ء
۴۲- ایک غیر معروف داستان	اطہر مسعود رضوی	دو ماہی اکیڈیمی لکھنؤ، نومبر/دسمبر ۱۹۸۵ء
۴۳- قطعات تاریخ وفات اور استدلال کا تجزیہ	مختلف شعرا	قومی زبان کراچی، مارچ ۱۹۷۶ء
۴۴- اُردو کا پہلا ڈراما ـــــ محققین کے نظریات	ڈاکٹر اے۔ بی۔ اشرف	ہماری زبان دہلی، ۲۲ جولائی ۱۹۸۶ء

ماخذات

(الف) کتب

۱- ہماری شاعری (آٹھواں ایڈیشن) از مسعود حسن رضوی ادیب، کتاب نگر لکھنؤ ۱۹۶۲ء

۲- مختصر تاریخ ادب اُردو از ڈاکٹر اعجاز حسین ادارہ فروغ اُردو لکھنؤ ۱۹۶۵ء

۳- مشاہیر کے خطوط از عبداللطیف اعظمی مکتبہ جامعہ دہلی ۱۹۷۵ء

۴- مسعود حسن رضوی ادیب ـ حیات و خدمات از مرزا جعفر حسین آل انڈیا میر اکیڈیمی لکھنؤ ۱۹۷۷ء

۵ بوستان قلم از محمد عبداللہ خویشگی

۶- آپ سے ملیئے از علی جواد زیدی مکتبہ شاہراہ دہلی ۱۹۶۳ء

۷- آپ از عرفان عباسی لکھنؤ ۱۹۷۸ء

۸- من کیتم از مرزا محمد عسکری نامی پریس لکھنؤ ۱۹۴۲ء

۹- سید مسعود حسن رضوی ادیب ـ ذات و صفات مرتبہ مالک رام علمی مجلس دلّی ۱۹۷۴ء

۱۰- مسعود حسن رضوی ادیب از خورشید اقبال غیر مطبوعہ مقالہ برائے ایم۔اے اُردو پنجاب یونیورسٹی ۱۹۶۶ء

۱۱- مسعود حسن رضوی ادیب ـ حیات اور کارنامے از ڈاکٹر طاہر تونسوی غیر مطبوعہ مقالہ برائے پی ایچ ڈی پنجاب یونیورسٹی ۱۹۸۳ء

۱۲- ادبیات و شخصیات از مرزا جعفر حسین لکھنؤ ۱۹۷۸ء

۱۳- تاریخ ادب اُردو از ڈاکٹر نذیر احمد/عباداللہ، ایجوکیشنل بک ہاؤس علی گڑھ (س ن)

۱۴- خطوط مشاہیر بنام سید مسعود حسن رضوی مرتبہ ڈاکٹر نیر مسعود اتر پردیش اُردو اکیڈیمی لکھنؤ ۱۹۸۵ء

(ب) رسائل

۱۵۔ نقوش، آپ بیتی نمبر، جون ۱۹۶۴ء

۱۶۔ تحریر، نئی دہلی، مسعود حسن رضوی نمبر، اپریل جون ۱۹۷۴ء

۱۷۔ ہماری زبان، دہلی، ۲۲ دسمبر۔ یکم جنوری ۱۹۷۶ء

۱۸۔ نیا دور، لکھنؤ، مسعود حسن رضوی نمبر، مارچ، اپریل ۱۹۷۷ء

۱۹۔ آج کل، نئی دہلی، فروری ۱۹۷۶ء

(ج) انٹرویوز

۲۰۔ مسعود حسن رضوی سے انٹرویو، ڈاکٹر نور الحسن ہاشمی، فروغ اُردو لکھنؤ ۱۹۵۴ء

۲۱۔ سید مسعود حسن رضوی سے انٹرویو، احتشام حسین، لکھنؤ ریڈیو نشریہ ۲۸ جون ۱۹۶۰ء

۲۲۔ مسعود حسن رضوی سے گفتگو، جی ایم شاہ، لکھنؤ ریڈیو نشریہ، ۲۶ فروری ۱۹۶۷ء

سید مسعود حسن رضوی ادیب